

ընդհանուր առմամբ չէ կարելի քանի մը հարեւանցի ճամբորդներու տեղադրութիւնները իբր արժեքաւոր հիմքն դնել: Վանքերու հիմնարկութեան թրւականները ճշտելու համար՝ չէ դիմած «Ազգապատում»-ի եւ ոչ ալ Մ. Արեղեանի Հայ հիմն գրականութեան պատմութեան: Կրնանք փաստաբար ըսել նոյնիսկ՝ թէ նոր հրատարակուած քարտէսները իր սեղանին վրայ չէ ունեցած, այլ միշտ դիմած է հին հեղինակներու, որոնք հմայած ըլլալու են զինք: Այլապէս Սեւ լեռներու մասին պիտի չգրէր (էջ 281): «Սեւ լեռները կամ Սեւա լեռները կամ Ամանոս լեռները Տաւրոսեան լեռներու մէկ բազումն են ու Ծովային Կիլիկիայի մէջ կը գտնուին»: Ծովային Կիլիկիոյ մէջ լեռներ...:

Սեւ լեռները Կիլիկիոյ արեւելեան սահմանը կը կազմեն՝ ծնունդ առնելով Որոնդէսի գետաբերանէն՝ Մուսա տաղէն եւ Պէյլանէն. այս կէտերէն ուղղաձիգ կը յառաջանայ դէպի հիւսիս՝ մինչեւ Զինուր գետի Մարաշի մօտ արեւմուտը թեքած վայրը, եւ հոն է որ կը վերջանան Սեւա լեռները, ունենալով այս ծայրամասին վրայ Տիւրքի տաղը, որ ամէնէն բարձր գագաթն է Սեւ լեռան:

Երբ Սեւ լեռներու սահմանը այս է, ուրեմն Մաշկեւորի վանքը (էջ 235), զոր թորոս Ա. իշխանը հիմնած է, չէր կրնար գտնուիլ Սեւ լեռներուն վրայ, քանի որ թորոս հազիւ Սիւ ու Անաւարդան գրաւած էր: Թէ՛ Համտուն, Ամուտէ, Անտեռուն, Կապան, որոնք Սեւ լեռներու արեւմուտքն են, այդ թուականներուն կը գրտնուէին Պաշակեւորներու ձեռքը: Իսկ դաշտային Կիլիկիան՝ Բիւզանդացիներուն: Արդէն Մաշկեւորի վանքին Գ. իշխատակարանը կու տայ վանքին սահմանը՝ «Ի սահմանս Ստոյն ի լեռինս որ կոչի Տաւրոս»: Ստեփանէ իշխանն էր որ առաջին անգամ գրաւեց՝ կամ լաւ եւս է ըսել սապատակեց Սեւ լեռներու հիւսիսային մասը:

Հայերս Սեւ լեռան վրայ մէկ կամ երկու վանք ունեցած ենք, Բարսեղեանց եւ Հովտին: Անոցամ մը միայն կը յիշուի յիշատակարանի մը մէջ թէ Սեւ լեռան մէջ գրուած է հայերէն գիրք մը: Սեւ լեռան բազմաթիւ վանքերու ամբողջութիւնը կ'ըսուի Պառլախու՝ «Դրախտ Աստուծոյ»: Պառլախու յատուկ անուն մը չէ՝ վանքի մը: Երգնկացին Տաւրոսեան վանքերը՝ Դրաղարկը, Արքաւաղին, Ակները եւ ու-

րիշ վանքեր այցելելէ յետոյ կ'ըսէ՝ այս տեղերը Դրախտ Աստուծոյ է:

Սկեւոյ, Սաղրու, Յովհաննու Անապատ, Գեմադէր վանքերը՝ Լամբրոնի շրջակայքը կը գտնուին եւ հազիւ իրարմէ ժամ մը հեռաւորութեան վրայ: Պապեռոն բերդը Լամբրոնէն չորս ժամ դէպի հարաւ-արեւմուտք կը գտնուի, ուր ունինք քանի մը վանքեր, որոնցմէ ծանօթ է Մլիճոյ վանքը: Այս վանքերուն եւ ո'չ մէկը Կորիկոսի բերդերուն մօտականները կը գտնուին:

Մամաս, Հովտին եւ Սուքրի վանքերը յունական են, Սարվատիքար ամրոցին շուրջը կը գտնուին: Հովտին՝ այժմու Հովտունն է, Ժընտըճաղէն երկու ժամ դէպի հարաւ:

Շուխ Խանդաւաղի Ս. Սիոնի վանքը կը գտնուի Զէյթունի միջնաբերդին ստորոտը, որ մինչեւ հիմա կը պահէ այդ անունը զէյթունցիներուն մօտ:

Շուղը, ասորական սաղր բառն է, որ կը նշանակէ անցք, կիրճ, հովիտ: Մեր Շուղրի նշանաւոր վանքը կիրճի մը մէջ կը գտնուի Տօնկալոյի մօտերը: Իսկ Սաղրուի Ս. Աստուածածին վանքը՝ ուր Ներսէս Լամբրոնացին ուսած է, Լամբրոն բերդին արեւելեան կողմը խորխորատ ձորի մը մէջ շինուած է, որ անպատանելի է նոյնիսկ յիշատակարաններու կողմէ:

Մեր այս գրութիւնը չափ պիտի երկարէր, եթէ Հ. Համազասպի տեղագրական թերիւնքը մէկիկ մէկիկ յիշել եւ ուղղել ուղէինք: Երկու ամսուայ պտոյտ մը Կիլիկիա, պիտի բաւէր իրեն՝ որ տեղագրական ծանօթութիւններ ունենար վանքերու դիրքերու մասին եւ չչիտթէր Սեւ լեռը՝ մեր հին գրականութեան Սեւ ու մթին լեռներու հետ:

Սեւ ու մթին լեռները բոլորովին անջատ են Սեւա կամ Ամանոսեան լեռներէն: Մթին լեռները կը գտնուին Տաւրոս լեռան հարաւային ստորոտը. կը սկսին Տօնկալայէն, Կապանէն ու Անտեռունէն կ'երկարին մինչեւ Գարա պաշար՝ Սիւն դէպի արեւելք չորս ժամ հեռաւորութեան վրայ: Այս Սեւ ու մթին լեռներու մէջ մենք ունինք՝ արեւելքէն դէպի արեւմուտք՝ Արեղի, Մեծքար, Ստեփաննոս Ունեցիի վանքը, Ժընտըճի վանքը, Շուղրի նշանաւոր վանքը, Այգեկ վանքը: Այս բոլոր յիշուած վանքերը առանձնապէս հայերու կողմէ շինուած են՝ հայկական ճարտարապետութեամբ. այս տեղերը ո'չ յունական

եւ ոչ ալ ասորական վանքեր կան. կան Պաշակեւորներու մենաստաններ՝ քիչ թիւով:

Ամփոփելով մեր խօսքը, կրնանք ըսել՝ թէ այս հատորին մէջ Կիլիկեան վանքերու տեղագրութիւնը թերի է:

Կիլիկեան տեղագրութիւնը ուսումնասիրող շատ քիչ հեղինակներ կան, ուստի այս նիւթը միշտ ալ վիճարանութեան դուռ կրնայ բանալ. կը յուսանք թէ մօտիկ ապագային այդ հոգամասերը քննելու եւ ուսումնասիրելու պատեհ առիթներ պիտի ունենանք եւ այն ատենն է որ վերջ պիտի դնեն տարակարծութիւնները, եւ պիտի կարենանք ճշտորոշել բերդերու եւ վանքերու իսկական ու իրական տեղերը:

Տեղագրական ակամայ թերիւնքը առանց հաշուի առնելու, պարտաւոր ենք ըսելու՝ որ Հ. Համազասպ Ոսկեան, բանասիրական արժեքաւոր ու գնահատելի գործ մը փաստարած է իր այս վերջին հատորովը ու մեծ ծառայութիւն մատուցած է Կիլիկեան պատմութեան:

ՏԲՔ. Յ. ՏԵՐ ԳԱԶԱՐԵԱՆ

Հալեպ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԻՄԱՍՏԱՍԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ: - Աշխատասիրեց Ա. Գ. Արրահամեան: - Լաքակազմ, մեծ ուրաւաձալ, էջ 372, մէկ գումար եւ քաղաք, մի մը անգոյն ցկարներով: - Երեւան, 1956, գիւն 17 ռուբլի 30 կոպէկ:

Իրապէս աշխատուած եւ մեծարժէք գործ մըն է, որուն կարօտը վաղուց կը զգացուէր: Յովհաննէս Իմաստասէր (ծագած Նաեւ իբր Սարկաւազ վարդապետ, կամ լոկ Սարկաւազ, կոչուած Նաեւ Սոփիստոս, Պոնտիկոս եւ Սարկաւազ Հոնտոս) իր ժամանակներու գիտնական մատենագիր դէմք մըն է մեր մշակութի պատմութեան վերագործման շրջանին սկզբը՝ նաւորութեան, այսինքն ԺԱ-ԺԲ. դարերուն: Իր մասին մեծ գովեստով կը խօսին իրեն ժամանակակից մեր պատմագիրները եւ մատենագիրները: Իսկ մեր շրջանին քանի մը փորձեր կատարուեցան իր կենսագրութիւնը եւ գործը մեզի ներկայացընելու, սակայն ընտրելագոյնը անտարակոյս Արրահամեանի այս աշխատութիւնն է:

Յովհաննէս Իմաստասէրի ծննդեան բուն թուականը մեզի անծանօթ կը մնայ, սակայն տարակոյս չկայ որ մեռած էր 1129-ին: Ծննդեան վայրը կ'ընդունուի Փառլաւա, որ Արցախի գաւառին (այն ատեն մաս Գանձակի) կը պատկանի:

Խիստ շահեկան է, որ Գանձակ (Արցախ) այդ շրջանին օրրանն էր հայ մշակութիւն: Մեր մեծագոյն օրէնագէտները հոնկէ կու գան ժամանակակից մեր մատենագրութեան քաջ ծանօթ եւ նոյն շրջանէն դէմքերուն հետ: Օրինակ, յիշենք Յովհաննէս Իմաստասէրէ գառ՝ Յովհաննէս Տաշուեցի, Գրիգոր վարդ. Թորակեր, Մխիթար Գոշ, Դաւիթ վարդ. Ալաւայ որդի, Կիրակոս Գանձակեցի, Սարկաւազ վարդապետ (Գոշի աշակերտը), եւ դեռ ուրիշներ:

Փառլաւոս, ըստ Արրահամեանի՝ ներկայիս կը կոչուի Կալեֆեֆանդ, սակայն զժրախտարար չի յիշուի ինչ սահմաններու մէջ գտնուիլը ներկայիս:

Հաղթած կ'ընդունուի Յով. Իմաստասէրի կրթութեան վայրը, քանի որ ան Հաղթանցի ալ կոչուած է:

Արրահամեան իր գործին սկիզբը մանրակրկիտ քննութեամբ կը հետեւի Յով. Իմաստասէրի կեանքին: Արրահամեան սակայն Սարկաւազ անուան մասին գոհացուցիչ բացատրութիւն մը չի տար, այլ կը գոհանայ Հ. Ալիշանի այն ենթադրութեամբ՝ ըստ որուն Յովհաննէս փոքր տարիքէն սարկաւազութեան աստիճան ստացած ըլլալով, այդ անունով ալ շարունակուել է յորջորջուիլ: Ասիկա զժրախտարար եմքաղաքի մը ըլլալէ զատ շատ բռնագոյնի բացատրութիւն մըն է: Ինչպէս որ Արրահամեան ինքն իսկ նկատած է (էջ 30). եղած են ուրիշներ ալ Սարկաւազ մականուանուած, որոնք սակայն բոլորն ալ Յովհաննէս անունը ունեցած են: Հաւանական ըլլայ որ յիշուած Յովհաննէս Սարկաւազներէն ոմանք իրապէս Սարկաւազ եղած են: Բայց կան ալ որ, ինչպէս Գոշի աշակերտ եւ Գեորգի վանքի վանահայր Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետը, Սարկաւազ լոկ իբր մականունը գործածած են, ըստ իս, անտարակոյս իբր նուագական յորջորջում, եւ գուցէ հետեւելով Յովհաննէս Իմաստասէրի օրինակին, որ Սարկաւազ յորջորջումը պահած է իր սահմանափակ իբր համեստութիւն եւ իբր նուագական յորջորջում, ինչպէս Յովհաննէս Պլուզ, Մխիթար Գոշ, եւն.: